

KANSAINVÄLISEN POLITIIKAN RAKENTEELLISEN TEORIAN
PERUSKÄSITTEITÄ ***1. Johdanto**

Termin 'rakenteellinen analyysi' alle on aikojen mittaan sijoitettu sangen monentyypisiä lähestymistapoja. Politologisessa analyysissä tämä käsite on alunperin tarkoittanut poliittisen vallan jakautumisen tarkastelua erilaisissa järjestelmissä, jolloin se on ollut eräänlaista politiikan anatomiaa.¹ Rakenteellis-funktionaalisessa analyysissä käsitteen sisältö on ollut hieman erilainen

* Tämä tutkimusseloste on muokattu versio tekijän pitämästä alustuksesta valtiopöytäkokouksen kolmansilla neuvottelupäivillä Turussa 11.—12. 12. 1970.

ja sillä on tässä yhteydessä käsitetty erilaisia yhteiskunnallisia instituutioita ja organisaatioita, joilla on suoritettavanaan tiettyjä sosiaalisia funktioita. Näitä näkemyksiä on sovellettu lähinnä kansalliseen tasoon kohdistuvassa tutkimuksessa, mutta ne ovat sangen helposti siirrettävissä myös kansainvälis-poliittiseen tarkasteluun.

Joitakin vuosia sitten alettiin yhä enemmän, lähinnä Johan *Galtungin* ansiosta, soveltaa rankiteoriaa sekä yksilötasoiseen että kansainvälispoliittiseen tutkimukseen. *Galtungin* oma varhaistuotanto antaa viitteitä siitä, että rankiteorian ja -analyysin avulla uskottiin päästävän yleiseen rakenteelliseen teoriaan,² mutta viime aikoina *Galtungin* näyttää havainneen tämän pyrkimyksen mahdottomuuden.³ Pelkän rankimuuttujan avulla ei siis voida kuvata riittävän yleispätevästi erilaisten järjestelmien rakenteita. Tämän esityksen läh-
tökohtana on joukko peruskäsitteitä, joiden kaikkien voidaan sanoa a priori kuuluvan yleisen rakenteellisen teorian piiriin. Nämä käsitteet ovat:

— taso (level)	— vuorovaikutus (interaction)
— toimija (actor)	— järjestelmä (system)
— ranki (rank)	— rakenne (structure)

Tämän esityksen tarkoituksena on selvittää näiden peruskäsitteiden välisiä suhteita ja niiden käyttökelpoisuutta kansainvälisen politiikan tutkimuksessa.⁴

2. Taso, toimija ja ranki

Tason käsite kansainvälispoliittisessa tutkimuksessa kytkeytyy miltei saumattomasti ns. analyysin tason ongelmaan. Eri tutkimuksissa on laskelmieni mukaan erotettu kaikkiaan 12 erilaista tasoa, joista neljän voidaan sanoa olevan yleistysten kannalta tärkeimpiä; yksilö, alikansallinen, kansallinen ja kansainvälinen taso (tarkoitukseni ei ole tässä yhteydessä puuttua tämän lähemmin näiden tasojen luonteeseen). Tähän saakka tehdyissä tutkimuksissa eri tasoja on käytetty pääasiassa selvittäessä valtioiden ulkopoliittikan muodostumista ja useimmat kiistat on käyty juuri tämän sovelletustavan ympärillä, ts. on kiistelty siitä, minkä tason tekijöillä on kaikkein suurin selitysvaivoima (ts. vaikuttaako poliittisten johtajien persoonallisuus enemmän kuin ulkopoliittisten painostusryhmien toiminta ja missä määrin nämä ovat verrattavissa kansainvälisen järjestelmän vaikutukseen).

Tämä ei kuitenkaan ole analyysin tasojen ainoa käyttömahdollisuus, vaan voidaan myös pyrkiä vertaamaan eri tasojen vastaavuutta, ts. niiden iso- tai homomorfiia kuten on tehty yhtäältä pienryhmien ja kansainvälisen järjestelmän sekä toisaalta kansallisen ja kansainvälisen järjestelmän välillä tul-

kitsemällä jälkimmäinen joko primitiivistä poliittista järjestelmää tai kaksi-puoluejärjestelmää muistuttavaksi, sekä edellinen rakenteeltaan (yksilöt, niiden väliset käyttäytymisrelaatiot ja ryhmämuodostus) kansainvälistä järjestelmää osittain vastaavaksi. Tällaisilla lähestymistavoilla on tietysti monia ongelmia, joihin tässä ei ole kuitenkaan tilaisuus lähemmin puuttua. Kolmas käyttömahdollisuus on eräänlainen kontekstuaalianalyysi, jossa pyritään selvittämään ylempien tasojen vaikutusta alempiin. Tämä lähestymistapa tietysti liittyy ensiksimmäiseen selitysstrategiaan, mutta toisaalta erona on kontekstuaalianalyysin selväpiirteinen metodologia. Tähän yhteyteen voidaan liittää myös *Rosenaun* linkkiteoria, joka pyrkii erittelemään ja systematisoimaan tasojen välisiä konkreettisia linkkejä ja vaikutusyhteyksiä.

Neljäs, ja kaikkein vähimmälle jäänyt tasojen sovellutustapa on erilaisten kansainvälisen järjestelmän vaihtoehtoisten mallien konstruointi. Tähän saakka on kansainvälisen poliittisen järjestelmän mallit rajoittuneet tai rajoitettu lähinnä yhteen; hallitusten välisiin yhteyksiin, mutta toisaalta voidaan aivan yhtä hyvin kuvitella suuri joukko muita malleja. Eräs niistä on hallituksista riippumattomat, siis niiden 'alapuolella' toimivat vuorovaikutusjärjestelmät; INGOT, monikansalliset liikeyritykset ja mikseipä myös ystävyyskaupunki ja -seurajärjestelyt. Alikansalliset vuorovaikutusjärjestelmät, samoin kuin kansallisetkin, voidaan edelleen jakaa bilateraalsiin ja multilateraalsiin. Samoin voidaan erottaa kansainvälisen tason vuorovaikutusjärjestelmät, joista tärkein on tietenkin hallitusten välisten kansainvälisten järjestöjen muodostama järjestelmä. Toistaiseksi tämä järjestelmä on suhteellisen voimakkaassa yhteydessä kansallisvaltioiden osittain maantieteellisesti sävyttyneeseen järjestelmään, mutta täysin mahdollista on, että tämä järjestelmä — jota Galtung kutsuu 'kuudenneksi, näkymättömäksi mantereeksi' — irtautuu yhä selvemmin maantieteellisestä perustastaan ja muodostaa uuden, sangen autonomisesti toimivan vuorovaikutusjärjestelmän.

Tämäkin sovellutusstrategia vaatii luonnollisesti eri tasojen suhteellisen vaikutuksen tarkastelua ja nähdäkseni Morton *Kaplan* oli eräs tämän näkemyksen ensimmäisistä edustajista erottaessaan toisistaan 'system dominant' ja 'subsystem dominant'-mallit. Toistaiseksi hallitusten väliset järjestelmät ovat kaikkein voimakkaimpia, mutta käsitykseni mukaan vuorovaikutus leviää tulevaisuudessa yhä selvemmin sekä ali- että ylikansalliselle tasolle, ehkä edelliselle vielä nopeammin.

Jokaisella olennaisella tasolla on niille tunnusomaiset toimijat, jotka ovat yksilöitä (yksilötasolla) tai kollektiivisia (muilla tasoilla). Tämän alan metodiset kiistat kiteytyvät kahteen käsitteeseen: metodologinen individualismi, jonka mukaan suurin osa kollektiivisten tasojen ilmiöistä voidaan redusoida yksilötasolle ja selittää sille tyypillisillä tekijöillä sekä metodologinen kollektivismi,

joka hylkää sängen selvästi edellisen käsityksen. Nykyinen rakenteellinen tutkimustapa painottuu erittäin selvästi kollektivistisen käsityksen suuntaan.

Vuorovaikutus muodostaa konkreettisen linkin eri toimijoiden välille ja nämä yhteydet ovat nähtävissä kaikilla tasoilla, ts. jokaisella tasolla on, toimijoidensa lisäksi, niille tyypilliset vuorovaikutusrelaatiot. Vuorovaikutusrelaatioita voidaan luokitella monin tavoin; yhteistyö- ja konfliktivuorovaikutukseen, ekspressiiviseen ja instrumentaaliseen vuorovaikutukseen, symmetriseen ja asymmetriseen jne. Nämä luokittelumahdollisuudet jätetään kuitenkin tässä yhteydessä vähemmälle huomiolle.

Edelleen jokaisen tason toimijoilla on tietty status, joka määrittää niiden aseman järjestelmässä. Statuksen tai rangin mukaan määräytyvät monet muut poliittiset ja sosiaaliset ilmiöt; palkintojen ja rangaistusten jakautuminen, toimijoihin kohdistuvat normit ja odotukset sekä niiden toimintakapasiteetti. Monet tutkimustulokset osoittavat kuinka ratkaiseva vaikutus toimijan rangilla ja siitä johdetuilla varianteilla on toimijoiden käyttäytymiseen. Ylläesitetetyt käsitteet antavat kuitenkin liian ylimalkaisen kuvan sosiaalisista järjestelmistä sen vuoksi, että niiden avulla ei voida kuvata riittävästi järjestelmissä tapahtuvaa eriytymistä. Eräs mahdollisuus tämän ongelman poistamiseksi on funktion käsitteen ottaminen mukaan tarkasteluun ja siten eräänlaisen funktioanalyttisen tarkastelutavan omaksuminen. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että kollektiiviset toimijat voidaan jakaa horisontaalisesti funktionaalisiin osajärjestelmiin.⁵ Funktiot voidaan esimerkiksi luokitella *Etzionin* ajatusten pohjalta pakkovaltaisiin (sotilaallisiin), hyötyyn pohjautuviin (taloudellisiin) ja normatiivisiin (poliittisiin).

Funktionaalista luokittelua voidaan käyttää hyväksi myös analyysin tason ongelmassa, esim. selviteltäessä kontekstuaalianalyttisesti tasojen vaikutusta toisiinsa. Asiaa voitaneen valaista seuraavan esimerkin avulla. Otetaan kaksi tasoa — kansallinen ja kansainvälinen alueellinen järjestelmä — joiden toimijat jaetaan em. funktionaalisiin alasektoreihin. Tältä pohjalta saadaan seuraava typologia:

Taulukko 1. Tasojen väliset kontekstuaalivaikutukset funktioittain

		ALUEELLINEN TASO		
		S	T	P
KANSALLINEN TASO	S	1	2	3
	T	4	5	6
	P	7	8	9

S = Sotilaallinen funktio
T = Taloudellinen funktio
P = Poliittinen funktio

Seuraavassa muutamia esimerkkejä vaikutustyypeistä (joista tyypit 1, 5 ja 9 ovat puhtaita siinä mielessä, että niissä ylemmän tason tietty funktio vaikuttaa samaan funktioon alemmalla tasolla):

1. NATOn vaikutus jäseniensä armeijaan ja puolustuspolitiikkaan
5. EEC:n taloudellisen integraatiopolitiikan vaikutus jäsenmaiden talouselämään
9. Arabiliiton vaikutus jäsenmaiden poliittiseen järjestelmään (poliittisen radikalismien leviäminen?)

Luokitelluissa kontekstuaalivaikutuksissa esiintyy varmasti myös ristikkäisyttä siten että esim. ylemmän tason sotilaallinen sektori vaikuttaa alemman tason taloudelliseen sektoriin, mutta näitä vaikutustyyppisiä ei tässä yhteydessä tarkastella tämän lähemmin.

3. Järjestelmä ja sen rakenne

Yleensä termit 'järjestelmä' ja 'rakenne' käytetään sangen väljästi viittaamaan hyvinkin erilaisiin ilmiöihin. Lisäksi näiden käsitteiden käyttö ja niille annettu sisältö riippuu osaltaan myös käyttäjiensä tutkimuksellisesta suuntautumisesta. Seuraavassa yritän esittää erään ratkaisun, joka toivottavasti selventää näiden käsitteiden merkityssisältöä.

Järjestelmälle on ominaista, että siinä toimii tietty joukko yksiköitä, joiden välillä on vaihteleva määrä vuorovaikutusrelaatioita. Niinpä voimme määrittellä järjestelmän toimijoiden (a) ja niiden välisten relaatioiden (b) joukoksi (set) seuraavalla formaalilla tavalla:

$$\left\{ \begin{array}{l} a_1, a_2, a_3 \dots a_n \\ b_1, b_2, b_3 \dots b_n \end{array} \right\}$$

Nämä joukot ovat välttämätön, muttei riittävä ehto järjestelmien esiintymiselle sen vuoksi, että järjestelmän määrittelyssä täytyy ottaa huomioon myös vuorovaikutusrelaatioiden tiheys tai useus ja näin ollen tarvitaan tiettyjä kriteerejä järjestelmän erottamiseksi ympäristöstään. Tämä voidaan tehdä useallakin tavalla. Eräs tapa on *Russetin* käyttämä käänteinen faktori-analyysi, ja tarkemmin suora käänteinen faktori-analyysi, hänen määrittäessään kauppa- ja diplomaattisuhteiden sekä yhteisten kv. järjestöjen jäsenyyksien perusteella muodostuvat vuorovaikutusjärjestelmät. Tällöin tietty faktori vastaa operationaalisesti tiettyä järjestelmää.

Itse pidän kuitenkin parempana eräitä graafiteoriasta johdettavia kriteerejä, jotka pohjautuvat graafien yhdistyneisyyteen (connectivity). Ehdotan,

että järjestelmän olemassaolo edellyttää graafin olevan voimakkaasti yhdistetty, ts. mitkä tahansa kaksi elementtiä — tai toimijaa — täytyy olla saavutettavissa toisistaan. Graafiteorian termeillä ilmaistuna tämä merkitsee sitä, että minkä tahansa kahden elementin (a_n ja a_x) välillä täytyy olla suunnattu polku (directed path) a_n :stä a_x :ään ja päinvastoin.

Jotta voitaisiin puhua järjestelmien rakenteesta, täytyy mukaan ottaa myös stratifikaatiomuuttuja ja näin ollen järjestelmän rakennetta voidaan kuvata kolmella joukolla, joista c merkitsee toimijoiden rankia tai statusta:

$$\begin{aligned} & \{ a_1, a_2, a_3 \dots a_n \} \\ & \{ b_1, b_2, b_3 \dots b_n \} \\ & \{ c_1, c_2, c_3 \dots c_n \} \end{aligned}$$

Järjestelmän rakenne muodostuu siis tietyn statusarvon omaavista toimijoista ja niiden välisistä vuorovaikutusrelaatioista, joiden voimakkuus puolestaan on riippuvainen juuri toimijoiden rangeista, ts. vuorovaikutusrelaatiot ovat voimakkaampia tai 'intensiivisempiä' korkean statuksen omaavien toimijoiden välillä. Jos halutaan kuvata myös järjestelmien ja niiden rakenteen dynamiikkaa tarvitaan em. käsitteiden lisäksi myös muutosfunktioiden joukko.

4. Kohti synteesiä

Koska jokaisella tasolla on omat tunnusomaiset toimijansa, rangit ja vuorovaikutusrelaatiot, niin tästä seuraa loogisesti se, että jokaisella tasolla on myös omat järjestelmänsä, joilla puolestaan on tietty rakenne. Tarkastelua ei voi kuitenkaan pysäyttää tähän, sillä silloin saataisiin yhteiskunnista ja kansainvälisestä järjestelmästä liian atomistinen kuva, jonka mukaan jokainen taso toimii suhteellisen erillään muista (vrt. keskustelua analyysin tason käyttömahdollisuuksista). Synteettinen käsitys tilanteesta saadaan silloin, kun otetaan huomioon se, että nämä tasot muodostavat sangen täydellisen hierarkian, jossa ylempi taso koostuu joukosta alempia tasoja.

Tästä hierarkisuudesta johtuu se, että jokainen alemman tason toimija on tavalla tai toisella myös ylemmän tason jäsen. Eri asia on tietysti se, kuka todella edustaa alempaa tasoa ylemmällä ja kuinka edustajat valitaan (demokratian ongelma). Useat pienryhmiä, vaaleja ja kansainvälistä järjestelmää koskevat tutkimukset viittaavat siihen, että alemman tason toimijoita edustavat ylöspäin tavallisesti korkeimman statuksen omaavat toimijat, ts. eliitti, riippumatta siitä, tarkastellaanko asiaa institutionaalisesti vai behavioraalisesti. Tämä havainto mukautuu tietenkin helposti yllämainittuun hierarkisuuden periaatteeseen.

Edellä esitetty kuva kansainvälisen politiikan teorian kannalta olennaisista

rakenteellisista tekijöistä ja niistä muodostuvasta kokonaiskuvasta on luonnollisesti jossain määrin ylimalkainen ja tämän vuoksi siihen täytyy lisätä uusia käsitteitä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että monet näistä lisäkäsitteistä voidaan yhdistää loogisesti edellä mainittuihin peruskäsitteisiin.⁶

LÄHDEVIITTEET

¹ Ks. Jansson, Jan-Magnus, *Politiikan teoria*, Helsinki 1970, 116—91.

² Galtung, Johan, *A Structural Theory of Aggression*. *Journal of Peace Research* 2, 1964, 95—119.

³ Eräitä viitteitä tästä antavat hänen artikkelinsa *Violence, Peace and Peace Research*. *Journal of Peace Research* 3, 1969, 167—91 ja *Development: The Post-Revolutionary Perspective*. *Bulletin of Peace Proposals* 4, 1970, 375—80.

⁴ Tätä teemaa olen tarkemmin, joskin 'sosiologisemmin' käsitellyt tutkimuksessani *Analyysi rakenteellisen yhteiskuntateorian peruskäsitteistä*, Tampereen Yliopiston sosiologian laitos, tutkimuseloste 25/1971. Tässä julkaisussa on myös suhteellisen laaja bibliografia tämän tutkimussuunnan keskeisestä kirjallisuudesta.

⁵ Tästä huomiosta olen kiitoksen velkaa prof. Klaus Törnuddille.

⁶ Ks. Väyrynen mt. 1971.